

İmâm Buhârî'nin Nasslar Arası Teâruzu Giderme Yöntemi*

*Hamit SEVGİLİ***

Öz: Kuvvet açısından birbirine denk nassların teâruzu, Sahâbe dönemi ile birlikte bir problem olarak tezahür etmiştir. Tikel örnekler üzerinde çözülmeye çalışılan bu problem için, fıkıh usulü ilminin gelişimi ile birlikte sistematik çözüm yöntemleri ortaya konulmuştur. Teâruz, genel olarak cem'/tevfik, tercih, nesih ve tesâkut yöntemleri ile çözülmeye çalışılmakla birlikte, hiyerarşik açıdan nasıl bir sıralamanın esas alınması gerektiği konusunda üç farklı görüş ortaya konulmuştur. Hanefi usûlcülerin temsil ettiği birinci görüş, nesih, tercih, cem'/tevfik ve tesâkut şeklindeki sıralamayı esas alırken, Çoğunluğu oluşturan usûlcüler cem'/tevfik, tercih, nesih ve tesâkut şeklindeki sıralamayı, hadisçiler ve diğer bazı usûlcüler ise cumhurdan farklı olarak neshi tercihe öncelemişlerdir.

Yazdığı *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eseri ile hadis kaynakları arasında birinci sırada yer alma payesine sahip olan ve bu eserinde oluşturduğu bâb başlıkları ile fıkhi görüşlerini ortaya koyan İmâm Buhârî de, nasslar arasında teâruzu gidermede belli bir yöntem ve hiyerarşi takip etmiştir. Bu makalemizde müteâriz delillerin çözümü konusunda Buhârî'nin takip ettiği yöntem ve hiyerarşi tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Buhârî, Teâruz, Tercih.

Imam Bukhari's Method of Elimination of Contradiction Between the Nuşûş

Abstract: The contrast between equivalent Islamic sacred texts have occurred as a problem with the period of the companions of Messenger Muhammad. For this problem, which has been tried to be solved on specific examples, systematic solution methods have been introduced with the development of the fiqh methodology. Generally, it has been tried to be solved as cem' / tevfik, tercih, nesih and tesâkut, but three different thoughts have been put forward as to how the hierarchical order should be taken as a basis. The first thought, which is represented by Hanefi methodologists, is based on the order formed as nesih, tercih, cem'/ tevfik and tesâkut, while cumhûr is based on the order formed as cem'/ tevfik,

* Bu makale, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı'nda hazırlanmış "İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı" isimli Doktora tezinden üretilmiştir. (Hamit Sevgili, İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2015, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

** Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hamit_sevgili@hotmail.com.

tercih, nesh and tesâkut. The traditionists and some methodologists preference nesh to tercih unlike the majority.

Imam Bukhari, who takes the first place among the hadith sources with his work -el-Câmi'u's-Sahîh- and who also puts forward his fiqh views by forming his bâb titles in this work, followed a certain method and hierarchy to resolve the contrast among the İslamic sacred texts. In this article, it is tried to define the method and hierarchy followed by Bukhari about the interpretation of contradictory proofs.

Keywords: Bukhari, Contradiction, Choice.

منهج الإمام البخاري في دفع التعارض بين النصوص

الملخص: ظهر تعارضُ النصوص منذ عصر الصحابة بين الأدلة المتساوية في القوة، فكانوا ينظرون إليها وفق ما بين أيديهم من أدلة، كلُّ حسب فهمه للنصوص، ولكن لم يكن ثمة منهج مُحدّد المعالم يوجّههم. وبعد تدوين أصول الفقه وُضعتُ مَناهجُ للنظر في هذه التعارضات التي صارت تُدفع بالجمع بين الأدلة، أو الترجيح، أو النَّسخ، أو التَّساقط. ثمَّ اخْتُلِفَ في الترتيب؛ فرتَّبها الأصوليون من الأحناف كالآتي: النسخ، فالترجيح، فالجمع، فالتساقط؛ وقَدَّم الجمهور من الأصوليين الجمع، وأعقبوه بالترجيح، فالنسخ، فالتساقط؛ واتفق المحدثون وبعض الأصوليين على تقديم النسخ على الترجيح خلافاً للجمهور.

والإمام البخاري الذي يعد تأليفه الجامع الصحيح أشهر معروفا بين مصادر الحديث وأظهر آراءه الفقهية بتسمية أبواب صحيحه، أيضا قد اعتمد على المنهج المحدد عنده لدفع التعارض في النصوص. ركزنا في هذا البحث على طبيعة ذلك المنهج ونفضل القول في الترتيب الذي مشى عليه الإمام البخاري في دفع التعارض.

الكلمات المفتاحية: البخاري، التعارض، الترجيح.

A. GİRİŞ

İmâm Buhârî'nin deliller arası teâruzu gidermekte takip ettiği yöntem, fıkıh usulü açısından değerlendirilmeye tabi tutulacağından, öncelikle Buhârî'nin fikhî yönüne kısaca değinmek isabetli olacaktır.¹ Hadisçi kimliği ile tanınan Buhârî'nin fıkıh yönü de son derece önemlidir. Buhârî, hadis rivâyetinin yanında fikhî görüşlerini de eserlerine yansıtan ilk hadisçilerdendir. Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinde yer verdiği bâb başlıklarında fikhî görüşlerine de yer vermiş, bu yöntemiyle kendisinden sonraki hadisçileri etkilemiştir. Buhârî'nin hadis-fıkıh

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sevgili, *İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı*, s. 32-41.

paralelinde ortaya koyduğu metodoloji sonraki pek çok hadisçi tarafından da takip edilmiştir.

el-Câmi'u's-Sahîh şârihlerinin çoğu, fikhî konulara göre tasnife tabi tutulan *el-Camiu's-Sahîh*'in aynı zamanda bir fikh kitabı olduğu hususunda hemfikirdir.² İmâm Nevevî (ö. 676/1277), *el-Camiu's-Sahîh*'in yazılma gayesinin sadece sahîh hadisleri yazmaktan ibaret olmadığını, aynı zamanda bunlardan istinbâtlarda bulunmak, bâb başlıklarında amaçladığı usûl ve furû konularındaki görüşlerine deliller getirmek olduğunu ifade ederek bu iddiasını temellendirmeye çalışmaktadır.³ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) de benzer ifadelere yer vermektedir.⁴ Fuat Sezgin de Nevevî'nin açıklamalarına istinâden şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “Esasen *Sahîh*'in hemen hemen her faslının tetkiki, onun sırf hadis kitabı olarak kalmak gayesini hiçbir zaman gütmeye göstermektedir.”⁵ İmâm Buhârî, hadislerin senetlerini ve metinlerini bilmede büyük bir muhaddis, konu başlıklarını tertip ve tanziminde de bir müctehid olduğunu göstermiştir.⁶

İmâm Buhârî'nin yazdığı *el-Câmiu's-Sahîh*, *Refu'l-Yedeyn fi's-Salâ*, *Fıkhü'l-Kirâati Halfe'l-İmâm*, *Kitâbu's-Sünen fi'l-Fıkh*, *Kitâbu'l-Hibe* ve *Kitâbu'l-Eşribe* adlı risâleleri aynı zamanda birer fikh kitablarıdır. Bunlar arasında fikhî konulara göre tasnif edilen *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eseri ise ayrı bir öneme sahiptir. Zira Buhârî, daha câmi olan bu eserinde oluşturduğu bâb başlıklarında fikhî görüşlerine daha kapsayıcı şekilde yer vermektedir. Bu nedenle “Buhârî'nin fikhî bâb

² Bkz. Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derâri şerhu sahihi'l-Buhârî I-XXV*, Dâru İhyâ't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1401/1981, I, 11; Nâsiruddîn b. el-Müneyyir, *el-Mütevâri 'ala Ebvâbi'l-Buhârî*, thk. Ali Hasan Ali Abdulhamîd, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1411/1990, I, 243; Muhammed Enver Keşmirî, *Feydu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî I-VI*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, I, 438; Muhammed Zekeriyâ b. Yahyâ el-Kândehevî, *el-Ebvâb ve't-Terâcim li Sahîh'l-Buhârî*, thk. Veliyyuddîn b. Takiyuddîn en-Nedvî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1433/2012, I, 58-59.

³ Ebu Zekeriyâ Muhyuddîn b. Şeref en-Nevevî, *Mâ Temessu İleyhi Hâcetü'l-Kârî li Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ali Hasan Ali Abdulhamîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut [t.y.], s. 51, 55.

⁴ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Hedyu's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamd, Mektebetü'l-Melik Fehd, Riyad 1421, s. 10.

⁵ M. Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Otto Yayınları, Ankara, 2012, s. 137.

⁶ Ali Toksarı, “Sahîhi'l-Buhârî'nin Bâb Başlıklarının Özellikleri ve Değeri”, *Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî Uluslararası Sempozyumu*, Kayseri 1996, s. 109-125.

başlıklarındadır” (فقه البخارى فى تراجمه) denilmiştir.⁷ Daha ilk dönemlerden itibaren, gerek bâb başlıklarını konu edinen müstakil kitapların yazılması, gerekse bâb başlıklarına geniş şekilde yer veren şerhlerin yazılması, Buhârî’nin fıkhnın önemine en güzel şahittir. *Sahîh* şârihi ve Mâlikî fakihlerinden olan İbnu’l-Müneyyir (ö. 683/1284), Buhârî’nin büyük bir fakîh olduğunu belirterek *el-Câmiu’s-Sahîh*’in hem hadis hem de fıkıh ilmini cem’ ettiğine vurgu yapmaktadır.⁸

B. TEÂRUZ VE TEÂRUZU GİDERME YÖNTEMLERİ

Sözlükte, çatışma, birbirine ters düşme⁹ anlamlarına gelen teâruz, usul terimi olarak aynı meselede iki delilden her birinin diğerinin gerektirdiği ile çelişen bir hükmü gerekli kılmasıdır.¹⁰ Deliller arasındaki muhalefetin teâruz sayılabilmesi için delillerin kuvvet bakımından denk olması gerekir. Dolayısıyla kat’î ile zannî deliller arasında tearuzdan bahsedilemez.¹¹

Şer’î hükümler ve dayanaklarını oluşturan deliller, Allah’a ait olmaları itibariyle hakikatte aralarında bir teâruz söz konusu değildir.¹² Ancak müctehidin idrak ve kavrayışına dayalı olarak görünüş itibariyle bir teâruz durumu söz konusu olabilmektedir. Bu durum, çok defa gerek Kitap ve gerekse sünnette farklı zamanlarda gelmiş olan hükümlerden hangisinin daha sonradan geldiğinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.

Teâruz konusu hadis usulü kitaplarında *muhtelefü’l-hadis* başlığı altında incelenirken, fıkıh usulü eserlerinde ise çoğunlukla *ictihâd* ve *taklîd* bölümlerinden önce yer verilmektedir. Fakîhler, yalnız ameli konulara dair mütearız deliller ve

⁷ İbnu’l-Müneyyir, *el-Mütevârî*, s. 31; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 243.

⁸ İbnu’l-Müneyyir, *el-Mütevârî*, 31, 39.

⁹ Bkz. b. Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut [t.y.], VII, 186; Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1426/2005, 647.

¹⁰ Alî b. Muhammed el-Cürçânî, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, Dâru’l-Fadile, Kahire [t.y.], s. 184; eş-Şeyh Muhammed el-Hudârî, *Usûlü’l-Fıkh*, Dâru’l-Hadis, Kahire [t.y.], s. 412; Zekiyuddîn Şa’bân, (Trc: İbrahim Kâfi Dönmez), *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-fıkh)*, TDV, Ankara-2007, s. 419.

¹¹ Şeyhu’l-İslâm Alî b. Abdu’l-Kâfi es-Sübki, *el-İbhâc fi Şerhi’l-Minhâc*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye I-III, Beyrut 1416/1995, III, 199; Vehbe ez-Zuhaylî, *Usûlu’l-Fıkhî’l-İslâmî I-II*, Dâru’l-Fıkr, Dimeşk 1406/1986, II, 1175.

¹² Ebû İshâk eş-Şâtibi, *el-Muvâfakât fi Usûli’ş-Şer’i’a*, thk. Abdullâh Drâz ve Muhammed Abdullâh Drâz, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2009, s. 898.

çözüm yöntemleri ile ilgilenirken, hadisçiler ise böyle bir sınırlama getirmeksizin tüm konularla ilgili mütearız hadisleri kendi çalışma alanına dâhil etmişlerdir. Bu çalışmada, Buhârî'nin konuyla ilgili yaklaşımı fıkıh usulü açısından değerlendirileceğinden yer verilecek örnekler sadece amelî konulardan seçilecektir.

Usulcülerin çoğu, şer'î deliller arasındaki teâruzun *cem'/tevfik* (uzlaş), *tercih*, *nesih* ve *tesâkut* yöntemleriyle giderileceği hususunda hemfikirdir. Ancak bu yöntemler arasındaki hiyerarşi konusunda genel olarak farklı üç yaklaşım ortaya konulmuştur. Hanefi usûlcüler, delillerin nüzul veya vürûd tarihleri belli olduğu sürece *nesih* yönteminin öncelikli olduğu ve sonradan gelenin öncekini nesh edeceği kanaatindedir. Tarihlerin belirsiz olması halinde ise bir tercih imkânı var ise *tercih* yöntemini, tarihi bilinmeyip tercih imkânının da bulunmaması halinde ise *cem'/tevfik* yöntemini esas almışlardır. Uzlaşının mümkün olmadığı durumlarda ise, her iki delilin de delil olma vasfını yitirdiğini ifade eden *tesâkut* yöntemini işleterek kıyâs veya sahâbe kavli gibi bir alt delile yönelmişlerdir. Hanefiler dışındaki usûlcülerin çoğu ise, mümkün olduğunca mütearız delilleri *cem'* etmenin öncelikli olması gerektiği kanaatindedir. Uzlaşının mümkün olmadığı hallerde ise tercih imkânı varsa *tercih* yöntemini, yoksa *nesih* yöntemini esas almışlardır. Cumhura göre, *tesâkut* dördüncü bir ihtimal olmakla birlikte farazi olup vakiada bir karşılığı yoktur. Hadisçiler ve diğer bazı usûlcüler ise, teâruzu gidermede *cem'/uzlaş* yönteminin öncelikli olduğu hususunda cumhur ile hemfikirdir. Sünneti azamî ölçüde muhafaza edip yaşanabilir kılma prensibi bu yaklaşımın esas gayesini oluşturmaktadır. Ancak onlar, cumhurun görüşünden farklı olarak *nesih* *tercihe* önceliklemişlerdir.¹³ Bu üç seçenek ile çözüme ulaşamamaları durumunda ise çekimser kalarak *tevakkuf* yöntemini esas almışlardır.¹⁴ Ancak şunu belirtmek

¹³ Bkz. Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali es-Sübkî, *Cem'u'l-Cevâmî'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, s. 113; Ebû Amr Usmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis (Mukaddime)*, Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, Beyrut 1406/1986, 284-286; Takiyuddîn Muhammed b. Ahmed el-Futûhî, *Şerhu Kevkebi'l-Munîr*, Mektebetü'l-Übeykân, Riyad 1413/1993, IV, 606-611; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Nüzhetu'n-Nazar fî Tavzihi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, Silsiletü'd-Dirâsât fî'l-Menhec, Riyad 1422/2001, s. 97; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevevî*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1424/2003, 284-286; İsmail Lütfî Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İfay, İstanbul 2013, s. 256.

¹⁴ Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl I-IV*, thk. Hamza b. Züheyr Hâfız, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1413, IV, 160,162; Muhammed b. Ahmed b. Cüzeyy el-

gerekir ki, *tevakkuf* esasında bir çözüm yöntemi olmayıp delillerden birini destekleyen bir muraccih belirene dek görüş belirtmekten imtina etmektir.

C. BUHÂRÎ'NİN TEÂRUZ YÖNTEMİ

el-Câmiu's-Sahih'i incelediğimizde, Buhârî'nin örnekler üzerinde teâruz konusuna değindiğini, birbiriyle teâruz halindeki delilleri bazen aynı bâb başlığı altında uzlaştırmaya çalıştığını, bazen de farklı bâb başlıkları altında mütalaa edip her bir hadisi ayrı bir manaya hamlederek problemi çözmeye çalıştığını görmekteyiz.

Buhârî, diğer hadisçiler gibi teâruzu gidermede *cem*'/*tevfik* yönteminin öncelikli olduğu hususunda cumhûr ile aynı görüştedir. Ancak diğer hadisçiler ve bazı usûlcüler gibi *nesih* ve *tercih* arasındaki sıralamada cumhûrdan ayrılmaktadır. Buhârî'nin, gerek Hanefî usûl kitaplarında ve gerekse mütekellimin usûl kitaplarında teâruzu gidermede dördüncü sırada yer verilen ve karşıt iki delilin de terk edilip bir alt delile yönelmeyi ifade eden tesâkut yöntemine başvurduğuna ise şahit olmadık. Buhârî'nin, bunun yerine bazı usûlcüler tarafından da esas alınan ve şer'î mesele hakkında görüş ortaya koymaktan imtina etmeyi ifade eden *tevakkuf* yöntemini pek çok pratikte kullandığını görmekteyiz. *Tevakkuf*, tesâkut ile yakın anlamlı kullanılmakla birlikte, karşıt delilleri işlevsiz kılıp kılmama konusunda tesâkuttan ayrılmaktadır. Tesâkut yönteminde, her iki delilin de ihmali söz konusu iken, *tevakkuf* yönteminde ise deliller ihmal edilmeyip, delillerden birini destekleyen bir muraccih tezahür edene dek kararsız kalmaya devam etmeyi ifade etmektedir.¹⁵

1. Cem'/Tevfik:

Birbiriyle çatışma görüntüsünü veren delilleri uzlaştırıp uyumlu hale getirmeyi ifade eden bu yöntem, Hanefî dışındaki usulcülerin çoğu tarafından deliller arası teâruzu gidermede öncelikli yöntem olarak kabul edilmiştir. Hadislerin ihmal edilmesine mani olma prensibi, bu yöntemi önceleyenler için temel hareket noktasını oluşturmaktadır. Bu anlayışa sahip olan İmâm Buhârî de, iki delilin

Mâlikî, *Takribu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, yy., Medine 1423/2002, s. 426-465; Zuhayli, *Usûlü'l-Fikhi'l-İslâmî*, I, 1176-1184.

¹⁵ Bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 97; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s.179-180.

teâruzu durumunda öncelikle cem'/tevfik yöntemini esas alarak, her bir delil ile amel etmek için yoğun bir çaba içerisine girdiğini görmekteyiz.¹⁶ Buhârî, çatışma görüntüsü veren hadislerin her biri için bazen ayrı bâb başlığı oluşturarak hadislerin her birini farklı manalara hamletmekte, aralarında hakikatte bir teâruzun olmadığını ve her ikisi ile de amel edilmesi gerektiğini ifade etmeye çalışmaktadır.¹⁷ Örneğin, “Velisiz nikâh olmaz.”¹⁸ hadisi ile “Dul kadının emri alınmadan, bakirenin ise izni alınmadan evlendirilemez.”¹⁹ hadisleri arasındaki zahiri teâruzu gidermeye çalışırken, her bir hadis için ayrı bâb başlığı oluşturarak hadisleri uzlaştırmakta, gerek dul ve gerekse bakire kadının -rızası alınmak koşuluyla- yine velisi tarafından evlendirileceğini ifade etmektedir.²⁰ Buhârî'nin evlilikte veli ve kızın müşterek irâdelerini esas alan bu yaklaşımı, bir açıdan bireyin dünya ve ahiret saadetini temin etme gayesinde olan İslâm hukukunun temel ilke ve prensipleri ile daha uyumlu iken, diğer yandan da daha rasyonel ve toplum vicdanına da daha uygundur.

Buhârî, bazen de teâruz halindeki delillere tek bâb başlığı altında yer vererek deliller arasında uzlaşmayı sağlamaya çalışmaktadır. Mubârekfûrî, bir mesele ile ilgili delillerin teâruzu halinde, Buhârî'nin bu delilleri bir bâb başlığı içerisinde uzlaştırdığını, daha sonra müteâriz delilleri zikrederek bunların nasıl uzlaştırılacağını öğretmeye çalıştığını belirtmektedir.²¹ Örneğin, tuvalet ihtiyacını gidermekte olan kimsenin kibleye yüzünü ve sırtını dönmekten sakındıran Hz. Peygamberin (s.a.s.) sözlü uyarısı²² bulunmakla birlikte, aynı uygulamanın yine Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından fiilen gerçekleştirildiği yönünde rivâyetler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu hususta kavli ve fiilî sünnet arasında bir teâruz söz konusudur. Buhârî, “gâita ve bevl anında kibleye dönülmez. Ancak duvar vb. ile

¹⁶ Kândehevî, *el-Ebvâb ve't-Terâcim*, I, 129.

¹⁷ Hâşimî, *Lübbü'l-Lübâb*, I, 38; Muhammed Abdulkâdir Ebû Fâris, *Fıkhü'l-İmâmî'l-Buhârî I-II*, Dâru'l-Furkân, Umman 1409/1989, I, 101.

¹⁸ Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. El-Muğîre el-Buhârî, *el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min umûri Resûlillâh (s.a.s.) ve Sünenihi ve Eyyâmih* I-IX, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavki'n-Necât, 1422, Kitâbu'n-nikâh 36.

¹⁹ Buhârî, *Nikâh*, 41.

²⁰ Hâşimî, *Lübbü'l-Lübâb*, I, 38.

²¹ Abdusselâm el-Mubârekfûrî, (Arapçaya Trc: Abdu'l-Alîm b. Abdu'l-Azîm el-Bestevî), *Sîretu'l-İmâmî'l-Buhârî*, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekke 1422, II, 663.

²² Buhârî, *Vudû* 11.

(örülü) binalar bundan müstesnadır”²³ şeklinde bâb başlığı oluşturarak kavli ve fiili sünnet arasındaki çatışmayı gidermekte, fiili sünneti bina içerisinde yahut etrafı duvar vb. ile örülü mekânlara hasrederek genel uyarı şeklindeki kavli sünnetten istisna etmektedir.

Diğer bir örnekte, Hz. Ömer’den (ö. 23/644) (r.a.) rivayet edilen “Ölü, ailesinin ağlamalarından (diğer bir rivayette bazı ağlamalarından) dolayı azap görür”²⁴ hadisi ile “hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez”²⁵ mealindeki âyete dayanarak buna karşı çıkan Hz. Aişe’nin (ö. 58/678) tavrı arasında uzlaşma yöntemini uygulamaya çalıştığını görmekteyiz. Buhârî, azabın hayattayken feryat ile ağlamayı adet edinmiş ölüye yönelik olduğunu belirtmektedir.²⁶ Bilindiği gibi hadisin kabulü için Kur’ân’a arz yöntemini esas alan bazı Hanefî usulcüler, bu hadisi zikredilen âyete aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmişlerdir.²⁷ Kândehevî, bu konuda Buhârî’nin İmam Şâfiî (ö. 204/820) ile aynı görüşte olduğunu belirtmektedir.²⁸

2. Nesih

Usûl terimi olarak nesih, şer’î bir hükmün kendisinden sonra gelen şer’î bir delil ile kaldırılmasıdır.²⁹ İslâm âlimlerinin çoğu, Kur’ân-ı Kerim’de neshin varlığını kabul etmiştir. Sünnette neshin varlığı hususunda ise ittifâk vardır. Kur’ân-sünnet arası nesih ilişkisi ise İslâm âlimleri arasında ihtilâflı bir meseledir. Cumhura göre Kur’ân’ın mütevâtir sünnetle ve sünnetin de Kur’ân ile neshi câizdir. Yine çoğunluğa göre, âhâd haberin Kur’ân veya mütevâtir sünnetle neshi caiz, ancak Kur’ân veya mütevâtir sünnetin âhâd haberle neshi câiz değildir. Zahirilere göre ise Kur’ân ve sünnetin âhâd haber ile neshi câizdir.³⁰

²³ Buhârî, Vudû 11.

²⁴ Buhârî, Cenâiz 32.

²⁵ 5/En’âm 164.

²⁶ Buhârî, Cenâiz 32.

²⁷ Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fî’l-Usûl*, Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye I-IV, thk. Acil Câsim en-Neşmî, Kuveyt 1408/1988, III, 114.

²⁸ Kândehevî, *el-Ebvâb ve’t-Terâcim*, I, 129.

²⁹ Cemâleddîn Abdurrahîm b. el-Hasan el-İsnevî, *Nihâyetü’s-Sûl fî Şerhi Minhâci’l-Vusûl* I-IV, Âlemü’l-Kutub, Kâhire 1343, II, 548.

³⁰ Bkz. Abdülkerim b. Ali en-Nemle, *el-Mühezzeb fî İlmi Usûli’l-Fikhi’l-Mukâren*, Mektebetü’r-Ruşd, Riyad 1420/1999, II, 596-606; El-Cizânî, Muhammed Hüseyin b. Hasan, *Meâlimu Usûli’l-Fikh ‘inde Ehli’s-Sünneti ve’l-Cemâa*, Dâru İbni’l-Cevzî, Riyad 1416/1996, 267-269; Hâfız

Deliller arası teâruzun giderilemediği durumlarda, hadislerin vürud tarihlerinin bilinmesi halinde kronolojik olarak sonradan varit olan öncekini nesh etmiş sayılır. Nesih yöntemi, hadisçiler ve bazı usûlcüler tarafından tercih yöntemine öncelenmektedir.³¹ Ancak pratik açıdan bu ihtilafın kayda değer bir karşılığı olduğunu söylemek zordur.

Buhârî, âyetler arasında neshin varlığını kabul etmekte, *el-Câmi'u's-sahîh*'in müteferrik yerlerinde buna dair örneklerle yer vermektedir. Kur'ân-sünnet arasındaki nesih ilişkisi konusuna gelince; Kur'ân'ın sünnet ile nesh edildiğine dair Buhârî'nin herhangi bir ifadesine rastlamadık. Bu durum, Buhârî'nin Kur'ân'ın sünnet ile neshine sıcak bakmadığını göstermektedir. Sünnetin Kur'ân ile nesh edildiği konusunda ise *el-Câmi'u's-sahîh*'te bazı örneklerle yer verildiğini görmekteyiz. Buhârî, sünnetler arasında teâruz konusuna ise pek çok örnek vermekte, delillerin teâruzu halinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) en son uygulamasının esas olduğunu belirtmektedir.³² Burada, Kur'ân'ın Kur'ân ile sünnetin Kur'ân ile ve sünnetin sünnet ile nesh edildiğine dair *el-Câmi'u's-sahîh*'ten birer örnek vermekle yetinilecektir.

Örnek 1: Eşi ölen kadının iddet süresi

Buhârî, kocası ölen kadının iddet süresinin bir yıl olduğunu beyan eden “İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler.”³³ âyetini bâb başlığı³⁴ olarak kullandıktan sonra, İbn Zübeyr ve Hz. Osmân (r.a.) arasında geçen bir diyalogu aktararak³⁵ bu âyetin “İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı

Senâullâh ez-Zâhidî, *Tevcihu'l-Kâri ila'l-Kavâ'idi ve'l-Fevâidi'l-Usûliyye ve'l-Hadisiye ve'l-İsnâdiyye fi Fethi'l-Bârî*, Mektebetu İhyâi's-Sünne, Riyad 1406/1986, s. 97.

³¹ Bkz. Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 162, 166; Nâsiruddîn Abdullâh b. Umer el-Beydâvî, *Minhâcu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, Dâr İbn Hazm, Beyrut 1429/2008, s. 239.

³² Buhârî, Ezân 51; Cihâd 106.

³³ 2/Bakara 240.

³⁴ Buhârî, Tefsîr 45.

³⁵ Buhârî, Tefsîr 45.

*yapmalarında size bir günah yoktur.*³⁶ âyetiyle nesh edildiği bilgisine yer vermektedir.

Örnek 2: Âşûre orucunun neshi

Buhârî, Ramazan orucunun farz kılındığını beyan eden “*Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.*”³⁷ âyetini bâb başlığı olarak kullandıktan sonra, Âşûre orucunun vacipliğinin Ramazan orucunu farz kılan âyet ile kalktığını beyan eden hadislere yer vermektedir.³⁸ Buhârî, konuyla ilgili oluşturduğu diğer bir bâb başlığında ise, Ramazan orucunun farz kılınmasıyla, öncesinde vâcib olan Âşûre orucunun terk edildiğini belirtmekte, bundan böyle dileyenin bu orucu tutup tutmamakta muhayyer olduğunu beyan eden hadislere yer vermektedir.³⁹

Örnek 3: Müt’a nikâhı’nın neshi

Bir ücret karşılığında kadınla kısa süreli evlilik hayatını yaşamayı ifade eden ve İslâm’ın ilk dönemlerinde izin verilen bu uygulamanın, sonradan yürürlükten kaldırılıp kaldırılmadığı hususu İslâm âlimleri arasında tartışılmalıdır. Şiânın en büyük kolu olan Ca’feriyye’ye göre mubah sayılırken, Ehl-i Sünnet âlimleri bu uygulamanın geçici bir ruhsat sonrasında tamamen nesh edildiği hususunda hemfikirdir. Buhârî de aynı görüşü savunarak Hz. Peygamber’in (s.a.s.) son olarak müt’ayı yasakladığını belirtmektedir.⁴⁰ Buhârî, müt’a nikâhının kısa süreli bir ruhsatın ardından tamamen nesh edildiğine dair Hz. Ali’nin (r.a.) rivâyetine yer vermektedir. Buhârî, daha sonra kendi kanaatini şöyle ifade etmektedir: “Ebû Abdillâh (Buhârî) der ki, ‘Ali, Hz. Peygamber’den (s.a.s.) rivâyetle bunun (mut’anın) nesh edildiğini beyan etti.’”⁴¹

3. Tercih:

Usul terimi olarak tercih, tearuz halindeki iki delilden güçlü olanı tespit edip bununla amel etmeyi ifade etmektedir.⁴² Buhârî’nin, delillerin teâruzu halinde

³⁶ 2/Bakara 234.

³⁷ 2/Bakara 183.

³⁸ Buhârî, Savm 1.

³⁹ Buhârî, Savm 29.

⁴⁰ Buhârî, Nikâh 31.

⁴¹ Buhârî, Nikâh 31/5115-5118.

⁴² Râzî, *el-Mahsûl*, V, 529.

uzlaşî yöntemini öncelediğini daha sonra nesih yöntemine başvurduğunu belirtmiştik. Ancak bazı durumlarda, deliller arasındaki çatışma ne cem'/uzlaşî ne de nesih yöntemi ile çözülebilmektedir. Buhârî, bu durumda delillerden daha güçlü olanı tercih etme çabasına girmektedir. Buhârî'nin, tercih yöntemini kullanırken pek çok kriteri esas aldığı görülmektedir. Ancak o, çoğunlukla esas aldığı kriterlerin neler olduğunu bizatihi belirtmediğinden bunları ancak tahrir yöntemi ile belirlemek mümkün olabilmektedir. Biz burada tespit ettiğimiz kriterleri zikretmeye çalışacağız.

a. Sıhhatine Güvendiği Haberi Tercih Etmesi:

Buhârî, birbiriyle teâruz halindeki hadisler arasında tercih yöntemini kullanırken, öncelikli olarak hadisleri sıhhat açısından değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Buhârî'nin sahip olduğu geniş hadis külliyatından sıhhatine güvendiği hadisleri seçerek oluşturduğu *el-Câmiu's-sahîh* adlı eseri, başlı başına tercih yönteminin bir tezahürüdür.

Buhârî, fıkhî görüşlerini ortaya koyarken aynı konuda muteâruz rivâyetler bulunmakla birlikte, çok defa sadece sıhhatine güvendiği ve görüşünü destekleyen hadisi/hadisleri zikretmekle yetinmekte, karşıt delile ise yer vermemektedir. Bunu bir iki örnekle izah edelim:

Örnek 1: Fakihler arasında tartışmalı olan, ihramlı halde yapılan nikâhın geçerliliği konusunda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Buhârî'nin İbn Abbas'tan yaptığı rivâyete göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) ihramlı halde Meymûne ile evlenmiştir.⁴³ Ancak hadisin farklı varyantları, Hz. Peygamberin (s.a.s.) Meymûne ile evlenirken ihramda olmadığı şeklindedir.⁴⁴ Birinci rivâyete binaen Hanefiler nikâhın geçerli olduğunu savunurken, Medine ehli ise ikinci rivâyeti esas alarak nikâhın geçerli olmadığını söylemektedir.⁴⁵

Buhârî, bu hususta "ihramlının nikâhı"⁴⁶ başlığından sonra, ihramlı halde nikâhın câiz olduğunu beyan eden İbn Abbas'ın rivayeti ile yetinmektedir.⁴⁷ İbn

⁴³ Buhârî, Nikâh 30.

⁴⁴ İbn Mâce, *Sünen*, Nikâh 45.

⁴⁵ Ebu'l-Hüseyn Ali b. Halef b. Abdulmelik b. Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-X*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd t.y., IV, 508.

⁴⁶ Buhârî, Nikâh 30.

⁴⁷ Buhârî, Nikâh 30.

Hacer, diğer rivayetin zikredilmemesini Buhârî açısından sıhhat şartının yerinde olmamasına bağlamaktadır.⁴⁸ Bu hadisi tercih konusunda Buhârî ile aynı görüşe sahip olan Hanefî usulcüler, Hz. Meymûne'nin yeğeni olan İbn Abbâs'ın akrabalık bağına atıfta bulunarak râvinin hadisin muhtevasıyla alakalı biri olmasını tercih kriteri olarak saymışlardır.⁴⁹ Buhârî de İbn Abbâs'ın rivayetini tercih etmekle birlikte, akrabalık bağına bir atıfta bulunmamaktadır. Dolayısıyla Buhârî'nin de bu kriteri esas aldığı söylememiz zordur. Bazı usulcüler ise, müspetin menfiye tercih edileceği kaidesine dayanarak, Buhârî'nin esas aldığı hadisi tercih etmişlerdir. Buhârî, -birazdan belirteceğimiz üzere- bu kriteri esas almakla birlikte, bu kriterden hareketle bu hadisi tercih ettiği yönünde bir ifadede bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu hadis özelinde böyle bir okumanın isabetli olmayacağı kanaatindeyiz.

Örnek 2: Fukahâ arasında tartışmalı olan, İslâm'ı kabul eden kölenin velayet yetkisinin İslâm'a girmesine vesile olan kişiye mi yoksa onu hürriyetine kavuşturan kişiye mi ait olduğu hususunda birbirleriyle müteâriz iki hadis bulunmaktadır. Hadislerden birisi velâyet yetkisini Müslüman olmasına vesile olan kişiye tanırken, diğer hadis ise köleyi hürriyetine kavuşturan kimseye tanımaktadır. Buhârî bu hususta şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

“Bab: Başkasının Müslüman olmasına vesile olmak. Hasan (Basrî) kendisine (Müslüman olmasına vesile olan kimsenin İslâm'a giren kişi üzerinde) velâyet hakkını kabul etmez. Nebî (s.a.s.) der ki: “velâyet, kendisini âzâd eden kimsenin hakkıdır.” Temîm ed-Dârî'den (merfû saydığı hadiste) şöyle dediği zikredilir: “(İslâm'ına vesile olan kimse) onun hem hayatında hem ölümünde daha çok hak sahibidir.” Ancak bu haberin sıhhatinde ihtilaf edilmiştir.”⁵⁰

Görüldüğü gibi Buhârî, İslâm'a giren köle üzerinde velâyet hakkı konusunda farklı iki hadise de yer vermektedir. Ancak Temîm ed-Dârî'nin rivâyetinde temrîz sîgası (şüphe içeren ifade) kullanmakta, daha sonra bu hadisin sıhhatinde ihtilaf olduğunu belirterek birinci hadisi tercih ettiği ifade etmektedir. Buhârî, ayrıca

⁴⁸ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-XIII*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379, IX, 165.

⁴⁹ Metin Yiğit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 459-460.

⁵⁰ Buhârî, Ferâiz 22.

zikredilen bâb başlığı altında da sadece birinci hadise yer vererek tercihini açıkça ortaya koymaktadır.⁵¹

b. Senedi Güçlü Olan Haberi Tercih Etmesi:

Buhârî, teâruz halindeki hadisler arasında sened açısından daha güçlü olanı tercih etmektedir. Örneğin erkeğin uyluk kısmının da avretten sayılıp sayılmadığı hususunda birbiriyle çelişkili hadisler rivâyet edilmiştir. Buhârî, “Uyluk hakkında zikredilen (hadisler) bâbı” başlığını oluşturarak bu rivâyetlere dikkat çekmektedir. Buhârî, aynı bâb başlığının devamında İbn Abbâs, Cerhed ve Muhammed b. Cahş'tan rivâyet edilen “uyluk avrettir” hadisi ile Enes'ten rivâyet edilen “Nebî (s.a.s.) uyluğunu açtı” hadisine yer vermektedir. Buhârî, daha sonra Enes'ten rivâyet edilen hadisin senedinin daha güçlü olduğunu belirterek kendi tercihini ortaya koymaktadır.⁵²

c. Müspet Haberi Menfî Olana Tercih Etmesi:

İmâm Buhârî, hükmü ispat eden hadisi hükmü nefyeden hadise tercih etmektedir. Buhârî, bu hususu şu bâb başlığında dile getirmektedir:

“Bab: bir ya da daha fazla şahit, belirli bir konuda şahitlik yapar; başkaları ise buna şahit olmadıklarını söylerlerse, şahitlik yapanın sözü ile hükmedilir. Hümejdî der ki: “Bilâl, Nebînin (s.a.s.) Kâbe içinde namaz kıldığını haber verdi. Fadl (b. Abbâs) ise Nebînin (s.a.s.) Kâbe içinde namaz kılmadığını söyledi. İnsanlar, Bilâl'in şahitliğini kabul ettiler.” Yine iki kişi, falanca kişinin falanca kişi üzerinde bin dirhem parası olduğunu iddia eder, iki kişi de bin beş yüz olduğunu söylerse ziyade ile hükmolunur.”⁵³

Buhârî, bu hadisilere ayrıca *Kitâbu'z-zekât* bölümünde yer vererek müspet hadislerin tercihlili olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁴ Gerek İbn Hacer ve gerekse Bedreddîn Aynî, Buhârî'nin burada müspet hüküm ifade eden hadislerin tercihinine vurgu yaptığını söylemektedir.⁵⁵ Buhârî, ayrıca bâb başlığının sonunda ziyade hüküm içeren haberlerin de yine tercih unsuru olduğunu vurgu yapmaktadır.

⁵¹ Buhârî, Ferâiz 22.

⁵² Buhârî, Salât 12.

⁵³ Buhârî, Şehâdât 4.

⁵⁴ Bkz. Buhârî, Zekât 55.

⁵⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III/350; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XIV, 62.

d. Ziyade Hüküm İçeren Haberi Tercih Etmesi:

İmâm Buhârî, hâss ve mukayyed gibi ziyâde hüküm içeren haberleri âmm ve mutlak haberlere tercih etmektedir. Buhârî, bu hususta toprak mahsülleri için nisâb miktarının gerekli olup olmadığı hususunda fukahâ arasındaki tartışmanın dayanağını oluşturan hadislere yer vermektedir. İbn Ömer'den rivayet edilen hadiste, yağmur suyu ve akarsularla beslenen ürünlerde öşür olduğu, taşıma su ile beslenen ürünlerde ise öşürün yarısı olduğu belirtilmektedir.⁵⁶ Hadis, nisâb konusunda ise herhangi bir bilgi içermemektedir. Ebû Saïd el-Hudrî'den rivayet edilen hadiste ise, beş vesk altındaki mahsulde zekât olmadığı belirtilmektedir.⁵⁷ Buhârî, Ebû Saïd'ın rivayet ettiği hadisin önceki hadisi beyan ettiğini, hüccet ehlinde rivâyet edilmesi durumunda, müfesserin (hâss ve mukayyedin) mübheme (âmm ve mutlaka) hâkim olacağını ve ziyade hükmün kabul edileceğini belirtmektedir.⁵⁸

e. Kur'an'ın Zahirine Uygun Haberi Tercih Etmesi:

Kesilen hayvan üzerinde besleme getirmenin hükmü konusunda İslam âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Hanefilere göre, kasten besleme getirmemek haram olup besmelesiz kesilen hayvanın eti yenilmez.⁵⁹ Şafilere göre ise, kasten ya da unutarak besleme getirmemekte bir beis yoktur.⁶⁰ Bu hususta birbiriyle müteâriz iki hadis bulunmaktadır. Hadislerin biri, Beyhakî'nin rivayet ettiği "Müslümanın kestığı hayvan –Allah'ı ansın ya da anmasın- helaldir. Şayet anarsa Allah ismi dışında bir şey anmaz"⁶¹ şeklindedir. İkinci hadis ise, Buhârî'nin rivâyet ettiği "Kan akıtıp Allah'ın isminin anıldığı hayvanı yiyiniz"⁶² şeklindedir. Buhârî, bâb başlığı

⁵⁶ Buhârî, Zekât 55.

⁵⁷ Buhârî, Zekât 56.

⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 349; Şeyhu'l-İslâm Ebû Yahyâ Zekeriyâ el-Ensârî, *Minhatu'l-Bârî bi Şerhi Sahihî'l-Buhârî* I-X, Thk. Süleymân b. Derî' el-Âzimî, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1426/2005, III, 579; Keşmirî, *Feydu'l-Bârî*, III, 148.

⁵⁹ Alâeddîn Ebûbekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986, V, 47.

⁶⁰ Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l- Muhtâc ilâ Ma'rifeti Ma'âni Elfâzi'l-Minhâc* I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1418/1997, IV, 362.

⁶¹ Beyhakî, Ebûbekr, Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *es-Sünenü's-Sağir* I-IV, Câmîatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Karaçi (Pakistan) 1410/1989, es-Sayd ve'z-Zebâih 2.

⁶² Buhârî, es-Sayd ve'z-Zebâih 15.

içerisinde⁶³ yer verdiği “Allah’ın isminin anılmadığı hayvandan yemeyiniz. Şüphesiz o fısktır.” âyetine muvâfık olan ikinci hadisle yetinmektedir. Buhârî, bâb başlığının devamında ise unutan kişinin fâsik sayılmayacağını belirterek, bu konuda Hanefilerle aynı görüşü paylaştığını ortaya koymaktadır.

4. Tevakkuf

Tevakkuf, cem’, tercih ve nesih gibi yöntemler ile deliller arası teâruzun giderilemediği mesele hakkında müçtehidin hüküm beyân etmekten imtina etmesidir. Muhaddisler ve bazı usûlcüler tarafından kullanılan bu yöntem, ihtilaflı meselelerde bir müçtehid için en ihtiyatlı yollardan biridir.⁶⁴ Muhaddisler, fakihlere göre bu yöntemi daha sık kullanmaktadır. Bu durum, faaliyet alanlarının farklı olması ile izah edilebilir. Fakihlerin esas faaliyeti, şer’î ameli konularda icthâd etmek olduğundan tercih yöntemini kullanma konusunda daha cesur davranırken, muhaddislerin ise esas faaliyetleri sahih rivâyetleri belirlemek olduğundan bu konuda daha temkinli davranmayı tercih etmişlerdir.

Buhârî, teâruzu gidermede zikrettiğimiz ilk üç yöntemi kullanmakla birlikte, fakihler arasında ihtilaflı pek çok mesele hakkında kesin bir kanaat ortaya koymaktan imtina etmektedir. Buhârî, bu hususta konuyla ilgili bâb başlıklarını bazen soru edatı ile oluşturmakta, bazen de yargı bildirmeksizin bâb başlığını oluşturarak devamında yahut bâb başlığının altında karşıt delillere yer vermektedir. Kândehevî, Buhârî’nin farklı hükümlere ihtimali bulunan meselelerde bu yöntemi kullanarak kesin bir kanaat ortaya koymaktan imtina ettiğini belirtmektedir.⁶⁵

Şehitler üzerine namaz kılmanın meşruiyeti konusunda Buhârî’nin yaklaşımı buna örnektir. Bu konuda Mâlikî, Şâfi’î ve bazı Hanbelî fakihler, şehit üzerine namaz kılınamayacağını savunurken, Hanefiler ve bazı Hanbelî fakihler ise şehit üzerine namaz kılmanın caiz olduğu görüşündedir.⁶⁶ Bu görüş ayrılığı, konuyla ilgili karşıt iki delile dayanmaktadır.⁶⁷ Buhârî, bu hususta “Şehit üzerine (cenâze)

⁶³ Buhârî, es-Sayd ve’z-Zebâih 15.

⁶⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II, 378-379; Osman Demir, *DÎA: Tevakkuf*, XL, 579.

⁶⁵ Bkz. Buhârî, Cumu’â 12; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, II, 382; Kândehevî, *el-Ebvâb ve’t-Terâcim*, I, 167.

⁶⁶ Bkz. Muvaffakkuddîn b. Kudâme, *el-Muğni*, Dâru Âlemi’l-Kutub, Beyrut 1417/1997, III, 334.

⁶⁷ Bkz. Buhârî, *Cenaiz* 74.

namazı (kılma) bâbı⁶⁸ şeklinde oluşturduğu bâb başlığında, konu hakkında hüküm belirtmekten imtina etmekte, namazın meşrû olup olmadığı hususunda birbirleriyle teâruz halindeki iki farklı hadise yer vermekle yetinmektedir.⁶⁹

Buhârî'nin hüküm beyân etmekten imtina ettiği örnekleri artırmak mümkündür. Örneğin âyet-i kerimede geçen⁷⁰ ve hayız manasına mı yoksa tahâret manasına mı geldiği hususunda görüş ayrılığının bulunduğu *kur'* kelimesi hakkında Buhârî'nin yaklaşımı bu şekildedir.⁷¹ Keza fakihler arasında ihtilafı olan vitir namazının vasl şeklinde mi yoksa fasl şeklinde mi kılınması gerektiği hususunda aynı yaklaşımı sergileyerek kesin kanaat belirtmekten imtina etmektedir.⁷² Yine Cuma namazına gitmeyen kadın ve çocuklar hakkında da guslün sünnet olup olmadığı hususunda istifhâm edatı ile oluşturduğu bâb başlığı altında müteâruz hadisleri zikretmekle yetinmektedir.⁷³

SONUÇ

İmâm Buhârî'ye ait hadis kaynakları arasında birinci sırada yer alma payesine sahip *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserin, aynı zamanda bir fıkıh kitabı olduğu hususunda eserin şârihleri arasında görüş birliği vardır. Buhârî, eserinde fikhî ictihâd ve tercihlerine yer verirken belli bir usûl takip etmektedir.

Bir müctehidin kayıtsız kalamayacağı temel usûl konularından birisi, deliller arasındaki tearuzun hangi yöntemle çözüme kavuşturulacağı hususudur. Buhârî, bu konudaki yaklaşımını ilkesel olarak açıkça ortaya koymasa da pratikleri üzerinden takip ettiği yöntemi tespit etmek mümkündür.

Buhârî'nin, çatışma görüntüsü veren delilleri öncelikle cem'/tevfik metodu ile uzlaştırmak için yoğun çaba gösterdiğini bâb başlıkları üzerinden okuyabilmekteyiz. Buhârî, çok defa muteâruz iki delile bazen tek bâb başlığı altında, bazen de farklı bâb başlıkları altında yer verip her birini farklı bir manaya

⁶⁸ Buhârî, Cenaiz 74.

⁶⁹ Buhârî, Cenaiz 74.

⁷⁰ 2/Bakara 228.

⁷¹ Bkz. Buhârî, Talâk 40.

⁷² Buhârî, Vitr 1.

⁷³ Bkz. Buhârî, Cumu'a 12; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 382; Kândehevî, *el-Ebvâb ve't-Terâcim*, I, 167.

hamlederek aralarında hakikatte bir teâruzun olmadığını ispatlamaya çalışmakta, her bir delile ayrı bir işlev yüklemektedir.

Buhârî, teâruzun cem'/uzlaşma yöntemi ile çözülemediği durumlarda ise tarihlerin bilinmesi halinde nesih yöntemini devreye sokmaktadır. Buhârî, âyetin âyet, sünnetin âyet ve sünnetin sünnet ile nesh edildiğini kabul edip bunlara örnekler vermektedir. Buhârî, âyetin sünnet ile nesh edilmesine ise sıcağa bakmamaktadır.

Buhârî'nin, bu iki yöntemle çözüme ulaşamadığı zaman tercih yöntemine başvurduğunu görmekteyiz. Bu hususta büyük bir hassasiyet gösteren Buhârî, eserini oluştururken temel bazı prensipleri göz önünde bulundurmaktadır. Buhârî, tercih yöntemini kullanırken müteâriz delillerden sıhhati güvenli ve senedi güçlü olan haberi öncelemekte, müspet hüküm ifade eden haberi menfi olana, hâss ve mukayyed haberi âmm ve mutlak olana tercih etmekte, ayrıca ziyâde hüküm içeren hadisi öncelemekte ve Kur'ân'ın zâhirine uygunluk kriterini de göz önünde bulundurmaktadır.

Buhârî'nin, usûlcüler arasında dördüncü sırada yer alan müteâriz iki delili uzlaştırmanın ya da deliller arasında neshin veya tercihin mümkün olmadığı durumlarda, iki delili de terk edip bir alt delile yönelmeyi ifade eden tesâkut yöntemini kullandığına ise şahit olmadık. Ancak onun, delillerin teâruzu nedeniyle fakihler arasında ihtilafı olan pek çok meselede tevakkuf edip kanaatini ortaya koymaktan imtina ettiğini görmekteyiz. Buhârî, bu tür konularda çoğunlukla istifhâm edatı ile oluşturduğu bâb başlıkları altında müteâriz delillere yer vermekle yetinmektedir.

Son olarak İmâm Buhârî, deliller arasındaki zâhirî teâruzu gidermede cem'/tevfik, nesih, tercih ve tevakkuf şeklinde bir sıralama takip etmektedir. Buhârî, özellikle cem'/tevfik yöntemini önceleyip bunun için yoğun bir çaba içerisinde olması yönüyle cumhurun yöntemini benimsediğini söylemek mümkündür. Ancak diğer hadisçiler gibi neshi tercihe öncelemesi ve pek çok meselede fikhî görüşünü ortaya koymaktan imtina etmesi yönüyle cumhurdan ayrılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed b. Ahmed, *‘Umdetu’l-Kâri Şerhu Sahîhi’l-Buhârî* I-XXV, Thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed ‘Umer, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001.
- Beyhakî, Ebû Bekr, Ahmed b. El-Huseyn b. Ali, *es-Sünenü’s-Sağîr I-IV*, Câmîatu’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, Karaçi (Pakistan) 1410/1989.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Abdullâh b. Umer, *Minhâcu’l-Vusûl ilâ İlmi’l-Usûl*, Dâr İbn Hazm, Beyrut 1429/2008.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. El-Muğîre, *el-Câmiu’l-Müsnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar min Umûri Resûliillâh (s.a.s.) ve Sünenihi ve Eyyâmih I-IX*, thk. Muhammed Zühêyr b. Nâsir en-Nâsir, Dâru Tavki’n-Necât 1422.
- Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi’l-usûl* I-IV, thk. Acil Câsim en-Neşmî, Vizâretu’l-Evkâf Ve’ş-Şu’ûni’l-İslâmiyye, Kuveyt 1408/1988.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, Dâru’l-Fadile, Kahire [t.y.].
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İfâv, İstanbul 2013.
- Demir, Osman, Tevakkuf, *DİA*, TDV, Ankara 2011.
- Ebû Fâris, Muhammed Abdulkâdir, *Fıkhü’l-İmâmi’l-Buhârî* I-II, Dâru’l-Furkân, Umman 1409/1989.
- Ensârî, Şeyhu’l-İslâm Ebû Yahyâ Zekeriyâ, *Minhatu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî* I-X, thk. Süleymân b. Derî’ el-Âzîmî, Mektebetu’r-Rüşd, Riyad 1426/2005.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1426/2005.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed *el-Mustasfâ min İlmi’l-Usûl* I-IV, thk. Hamza b. Zühêyr Hâfiz, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1413.
- Hâşîmî, Abdulkhak, *Lübbu’l-Lubâb fi’t-Terâcim ve’l-Ebvâb* I-V, Dâru’n-Nevâdir, Lübnan 1432/2011.
- Hudarî, eş-Şeyh Muhammed, *Usûlü’l-Fıkh*, Dâru’l-Hadis, Kahire [t.y.].
- İbn Battâl, Ebu’l-Hüseyn Ali b. Halef b. Abdulmelik, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî* I-X, Mektebetu’r-Rüşd, Riyad [t.y.].
- İbn Cüzeyy el-Mâlikî, Muhammed b. Ahmed, *Takribu’l-Vusûl ilâ İlmi’l-Usûl*, [y.y.], Medine 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali, *Hedyu’s-Sâri Mukaddimetu Fethi’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamd, Mektebetu’l-Melik Fehd, Riyad 1421.
- İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî* I-XIII, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1379.

- İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar fî Tavzihi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, Silsiletü'd-Dirâsât fî'l-Menhec, Riyad 1422/2001.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn, *el-Muğni* I-XV, Dâru Âlemi'l-Kutub, Beyrut 1417/1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen* I-II, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye 1345/1964.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut [t.y.].
- İbn Salâh, Usmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis (Mukaddime)*, Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, Beyrut 1406/1986.
- İbnü'l-Müneyyir, Nâsiruddîn, *el-Mütevâri 'ala Ebvâbi'l-Buhârî*, thk. Ali Hasan Ali Abdulhamîd, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1411/1990.
- İnbü'n-Neccâr, Takiyuddîn Muhammed b. Ahmed el-Futûhî, *Şerhu Kevkebi'l-Munîr*, Mektebetü'l-Übeykân, Riyad 1413/1993.
- İsnevî, Cemâleddîn Abdurrahîm b. El-Hasan, *Nihâyetu's-Sûl fî Şerhi Minhâci'l-Vusûl* I-IV, Âlemu'l-Kutub, Kâhire 1343.
- Kândehevî, Muhammed Zekeriyâ b. Yahyâ, *el-Ebvâb ve't-Terâcim li Sahîh'l-Buhârî* I-VI, thk. Veliyuddîn b. Takiyuddîn en-Nedvî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1433/2012.
- Kâsânî, Alaeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'* I-X, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.
- Keşmirî, Muhammed Enver, *Feydu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* I-VI, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali, *el-Kevâkibu'd-Derâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* I-XXV, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1401/1981.
- Mubârekfûrî, Abdu's-Selâm (Arapçaya trc. Abdu'l-Alîm b. Abdu'l-Azîm el-Bestevî, *Sîretu'l-İmâmî'l-Buhârî* I-II, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekke 1422.
- en-Nemle, Abdülkerîm b. Ali, *el-Mühezzeb fî İlmi Usûli'l-Fıkhî'l-Mukâren*, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad 1420/1999
- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhyuddîn b. Şeref, *Mâ Temessu İleyhi Hâcetu'l-Kârî li Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ali Hasan Ali Abdulhamîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut [t.y.].
- Râzî, Fahriddîn Muhammed b. 'Umer b. El-Huseyn, *el-Mahsûl fî İlmi'l-Usûl* I-VI, thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-'Ulvânî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut [t.y.].
- Sevgili, Hamit, *İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı*, Dicle Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Diyarbakır 2015.
- Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Otto Yayınları, Ankara, 2012.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebi Bekr Celâluddîn, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevevî*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1424/2003.

Sübki, Tâceddin Abdulvehhâb b. Alî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc* I-III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1995.

Sübki, *Cem'u'l-Cevâmi'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003

Şa'bân, Zekiyuddîn, (Trc: İbrahim Kâfi Dönmez), *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh)*, TDV, Ankara-2007.

Şâtibi, Ebû İshâk, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şeri'a*, thk. Abdullâh Drâz ve Muhammed Abdullâh Drâz, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

Şirbîni, Şemsuddîn Muhammed b. El-Hatib, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Ma'âni Elfâzi'l-Minhâc* I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1418/1997.

Toksarı, Ali, "Sahîhu'l-Buhârî'nin Bâb Başlıklarının Özellikleri ve Değeri", *Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî -Uluslararası Sempozyum-*, Kayseri 1996.

Yiğit, Metin, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.

Zuhaylî, Vehbe, *Usûlu'l-Fikhî'l-İslâmî* I-II, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1406/1986.